

Llibreters i impressors a la Mallorca del Renaixement

Booksellers and Printers in Renaissance Majorca

*per Gabriel Ensenyat Pujol**

Universitat de les Illes Balears

*Maria Barceló Crespi***

Universitat de les Illes Balears

RESUM:

La primera impremta va tenir a Mallorca una durada efímera (1485-1489), però la presència de llibreters va ésser notable. La seva activitat, a més del tràfic de llibres, s'estenia a la venda de paper i quaderns en blanc, així com de material divers d'escriptori. També venien estampes i naips, en alguns casos de fabricació illenca, ja que tenim notícia d'estampadors locals. Així mateix, exercien de relligadors de llibres i altres activitats no inherents a l'ofici. Una part significativa dels llibreters eren conversos, igual que a Barcelona i València. Solien mantenir relacions estretes internes per mitjà de pactes i vincles familiars, i majoritàriament tenien la botiga a l'actual plaça de Cort.

PARAULES CLAU:

Mallorca, Renaixement, llibres, llibreters, conversos

ABSTRACT:

The first print shop on Majorca lasted a very short time (1485-1489). Nonetheless, there was a notable proliferation of booksellers. In addition to trading in books, they also sold paper, blank notebooks and a variety of stationery. They additionally offered prints and playing cards, some of which were made on the island as we know there were local printers. They would also bind books and work in other non-trade related activities. Similar to the situation in Barcelona and Valencia, many booksellers were religious converts. They often had close relationships with one another through family ties and agreements, and most had shops in what is now Plaça de Cort in Palma.

KEY WORDS:

Majorca, Renaissance, books, booksellers, religious converts.

Introducció

A l'Europa de l'alta edat mitjana no existia la figura del llibreter, ja que el llibre s'encomanava directament a l'executor de la seva confecció i còpia. La figura del

Recepció: 27/11/2023. Avaluacions: 17/01/2024, 05/03/2024. Versió definitiva: 10/03/2024.

* Gabriel Ensenyat Pujol, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2197-2418>.

** Maria Barceló Crespi, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6382-7908>.

llibreter té l'origen a principis del segle XIII, lligada a les llibreries que proveïen còpies de textos a centres d'estudis com escoles catedralícies i conventuals i a les universitats. Actuava d'intermediari entre els monjos copistes i els estudiants i mestres. La professió va evolucionar durant l'edat mitjana, lligada a la gènesi i la difusió de la cultura. Amb el sorgiment de les universitats és quan veritablement s'inicia una rudimentària comercialització del llibre, que s'afegeix a l'intercanvi entre monestirs i als encàrrecs propis de la tasca que duïen a terme els escriptors monacals. Això comporta el sorgiment dels *stationarii*, que posseïen versions «autoritzades» dels llibres de text i les arrendaven perquè hom les copiàs. A mesura que el llibre (fins i tot encara en temps del manuscrit) es difon massivament, aquests *stationarii* es convertiran en *librarii*: el llibre ja no és arrendat, sinó que es compra. Com indicava J. Rubió,

Existiren abans els llibreters que no pas els tipògrafs [...]. Els llibreters eren uns negociants que des de la simple activitat de vendre pergami, paper, llibres en blanc i objectes d'escriptori, passaren a ésser corredors i venedors de manuscrits i impresos i obriren botigues per a tots dos negocis [...]. També eren relligadors i, a partir de la impremta, editors.¹

La circumstància de fer d'enquadernadors motivà que a la Corona d'Aragó també se'ls anomenàs «lligadors de llibres».² En definitiva, amb l'aparició dels llibreters assistim a una secularització de la producció llibrària, que abans havien monopolitzat els monjos amb els seus *scriptoria*. D'aquesta manera, els llibres són cada vegada més un producte comercial, cosa que fa sorgir la figura del llibreter.

Els estatuts de la Sorbona (1215) ja recullen la figura del *librarius*, que s'havia d'encarregar de fer copiar i difondre les obres corresponents als plans d'estudi. Això incloïa activitats com a relligadors, enquadrers i proveïdors de paper. D'aquí la indefinició que caracteritza l'ofici de llibreter, ja que actua més o menys alhora d'impressor, enquadrador, venedor de llibres i proveïdor de material de papereria (paper en raimos o en quaderns, tinta i plomes).³ En tot cas, existien abans que els impressors; amb la introducció de la impremta, el que feren va ésser incorporar el llibre imprès a la seva activitat. I aquesta, lògicament, es va incrementar de manera exponencial, ja que el mercat librari experimentà un augment

1. Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, 56; Manuel PEÑA, «Un librero-editor en la Barcelona del XVI», *1490: en el umbral de la Modernidad*, II, València, Generalitat Valenciana, 1994, 311-332.

2. A Barcelona, Josep Maria MADURELL I MARIMON en va donar a conèixer un bon nombre des del primer quart del segle XVI («Encuadradores y libreros barceloneses judíos y conversos (1322-1458)», *Sefarad* 21/1, 1961, 300-338; 22/2, 1962, 345-372; 23/1, 1963, 74-103).

3. RUBIÓ, *Llibreters...*, 57, 68 i 162, i Albert TOLDRA i VILARDELL i Lluïsa CRESPO BARBER, «Llibreters i inquisidors a la València del segle XVI», *Afers* 88, 2017, 785-810. La bibliografia sobre la matèria és extensa. El cas de Sevilla, per exemple, ha estat tractat per Maria del Carmen ÁLVAREZ MÁRQUEZ, *Impresores, libreros y mercaderes de libros en la Sevilla del Quinientos*, 3 vol., Saragossa, Libros Pórtico, 2009.

considerable. En la mesura que aquest mercat, és a dir, el consumidor, determina la demanda es crearen nous canals de distribució i noves vies de circulació i comercialització, per tal que la producció arribàs al client.

La figura del llibreter a Mallorca

El present treball, centrat en el cas mallorquí, s'emmarca a grans trets entre mitjan segle XV, coincidint amb la invenció i l'expansió de la impremta a escala europea, i 1540, quan començaren a funcionar a Mallorca les premses de Ferrando Cansoles (data a partir de la qual l'activitat impressora a l'illa ja fou continuada), amb el precedent de la impremta de Bartomeu Caldentey i Nicolau Calafat, que funcionà entre el 1485 i el 1489. Això no obstant, no fem servir aquests anys com a fites cronològiques categòriques, ja que aportam tota la informació anterior i posterior que hem reunit sobre la qüestió.

A Mallorca, a finals del segle XV i començament del XVI va tenir lloc un moviment cultural de notòria intensitat, amb la irrupció d'idees de tarannà si fa no fa humanistes i la presència de nombrosos illencs que havien cursat estudis superiors fora de l'illa. En aquest context ens trobam amb una nòmina àmplia de llibreters, encara que, com veurem, ja se'n documenten d'anteriors. La denominació que reben era la de *llibreter* (*libreter* o *libreterius*) i *bibliopola*. Aquest últim terme és més rar i denota la influència clàssica pròpia de notaris que devien considerar-se llatinistes. Sense impremtes a l'illa, excepte entre el 1485 i el 1489, els llibreters que exercien la seva professió a Mallorca traficaven amb llibres de diverses procedències. L'elevat nombre d'ells fa que per força ens hàgim de plantejar com pogueren guanyar-se la vida a la Mallorca d'aquell temps. El motiu fonamental havia d'ésser la diversitat d'activitats i productes que acompanyaven la venda i enquadernació de llibres.⁴ Sobretot la venda de material de papereria com paper, tinta, plomes i llibres i quaderns en blanc, dels quals el consum era molt gran: burocràcia administrativa i eclesiàstica, notaris i advocats, i comptabilitat dels comerciants i particulars. També venien estampes i naips. Realment, arreu es detecta una autèntica eufòria en el consum del llibre imprès i la utilització del paper.

En tot cas, les dades sobre la seva activitat són, en general, més aviat minses i, sovint, referides a aspectes de la seva vida quotidiana i no tant al seu quefer professional. Hi ha llibreters que només apareixen una, dues o tres vegades. Devien ésser subalterns que feien feina a sou per a un altre llibreter i no intervenien directament en el negoci. O eren llibreters modestos. Només en el cas dels llibreters més destacats, en diposam d'una informació més àmplia. Són els casos,

4. Sobre aquest segon aspecte veurem nombroses referències en parlar de les activitats de cada llibreter. En tot cas, podem oferir-ne una primera mostra. El destacat humanista illenc Ferrando Valentí, en una data desconeguda, va fer enquadernar diversos llibres pel seu compte, incorporant-hi la divisa personal (Jocelyn N. HILLGARTH, *Readers and books in Majorca (1229-1550)*, París, Éditions du CNRS, 1991, 525).

ja coneguts, de Tomàs Asquer⁵ i de Jaume Irdís,⁶ dels quals s'han ocupat diversos treballs.

A través de les nombroses referències documentals que aportam, podem aclarir els aspectes més rellevants de l'actuació dels llibreters i relligadors. En primer lloc, que la tasca era exercida en part per conversos. La circumstància és comuna a Barcelona i València, on n'hi hagué que foren condemnats com a judaïtzants. I és que, de cara a la Inquisició, resultaven sospitosos tant pel que eren com pel que feien (distribuir llibres inconvenients). De fet, abans de les conversions, els jueus ja desenvoluparen un paper important en les arts del llibre. Sovint eren sol·licitats com a relligadors dels llibres de l'Administració pública. El 1332, Mossèn Pinchas, «ligador de llibres», va rebre 10 sous i 6 diners per aquest concepte, i dos anys després rebia 3 sous més per la mateixa tasca. Aquest any (1334), un altre jueu, «en Jacob», cobrava una lliura «per II dotzenes de pergamins que-n compraren, a ops de fer als cuns translatz de cartes pertanyent al senyor rey».⁷ Pau Tarongí, documentat entre 1339-1342, era convers,⁸ com també ho era Julià d'Osca (1410),⁹ així com Gabriel Tarongí (fill de l'anterior Tarongí?), documentat només els anys 1411-1412.¹⁰ L'única referència que n'aportam en relació amb l'ofici és arran de rebre de Mateu de Lloscos, procurador reial en el regne de Mallorca, 1 lliura i 15 sous pel preu de tres mans de paper toscà de forma major que li comprà «ad opus faciendi unacum novem manibus dicti papiri que iam erant in officio dicte procuracionis regie quatuor libros, duos scilicet recepiarum et duos datarum procuracionis regie».¹¹ Es tracta dels llibres de Rebudes i Dades del Reial Patrimoni. Possiblement era el pare de Pau Tarongí (per tant, parlariem d'una nissaga), el llibreter de qui hem localitzat més referències –i, ben significativament, totes en relació amb l'ofici–

5. A banda de Gabriel LLOMPART MORAGUES, «Tomàs Squer, un librero nizardo en la Mallorca de Carlos V», *Gesammelte Aufsätze sur Kulturgeschichte Spaniens* 32, 1988, 372-407, Antonio CONTRERAS («Llibres i lectors de geografia a Mallorca (segles XIV-XVII)», dins Joan MAYOL i Onofre RULLAN (ed.), *Homenatge a Bartomeu Barceló i Pons, geògraf*, Palma, Lleonard Muntaner Editor, 2010, 137-152) ens ha proporcionat la notícia de la venda de set llibres el 1546, dos dels quals són de caràcter geogràfic: un que es descriu com *La Quarta relació de Fernando Cortés de les Índies trobades* i l'altre és el *Llibre de les meravelles del món*, de John Mandeville. Altres notícies de caràcter general es troben a Maria BARCELÓ CRESPI, «Niçards a la Mallorca baixmedieval», *Mayurqa* 24 (1994), 67-97.

6. La figura d'aquest llibreter és coneguda des que el 1933 Joan MUNTANER la va donar a conèixer («Capítols fets i fermats sobre los missals», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana (BSAL)* 24, 1933, 300). Posteriorment ha estat objecte d'estudi per part de Ramon ROSSELLÓ i Jaume BOVER, «Llibreters i impressors a Mallorca, s. XVI: unes notícies», *Lluc* 760, 1991, 9; «Notes per a la història del llibre a Mallorca. 3», *BSAL* 49, 1993, 119-126, i «Jaume Irdís, llibreter. Mallorca, segles XV-XVI», *Randa* 37, 1995, 43-52. Bàsicament, aquí ens dedicarem a aportar documentació nova a fi d'evitar reiteracions innecessàries.

7. Marcel DURLIAT, *L'art en el regne de Mallorca*, Palma, Moll, 1964, 281.

8. ROSSELLÓ i BOVER, «Notes...», 122.

9. Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), Protocol (Prot.) T-825, 8v.

10. ARM, Prot. M-101, 113v, 118r-119r.

11. ARM, Suplicacions (S)-10, 82v.

en l'etapa que podem definir com a anterior a la invenció de la impremta. Expossem-les.

El 19 de juliol de 1428, Pau Tarongí reconegué que havia rebut de Francesc Sarrió, clavari del dret de la lleuda, 4 lliures pel preu d'una raima (500 fulls) de paper toscà de forma comuna. En Pau la hi havia venuda l'any anterior amb motiu de les necessitats en l'exercici de la feina. A més, va rebre 2 lliures per arreglar desperfectes de cinc llibres de paper toscà per a la taula de la lleuda.¹²

El 10 d'abril de 1451 reconegué que Gabriel Castanyer, lloctinent de Joan Albertí, cavaller, procurador reial en el regne de Mallorca, li pagà 4 lliures, 7 sous i 6 diners pel preu de 12 mans i mitja de paper de forma major a raó de 5 sous cada mà, compra que feu per confeccionar llibres de la procuració reial.¹³

El 4 de juny de 1459, la procuració reial li pagà 6 sous «per fer un libre de forme menor intitulat libre de obligacions et fer a aquell un senyal real en lo dit libre».¹⁴

El juny de 1452 va rebre per part del capítol de la Seu dos pagaments relatius a la tasca habitual que tenien els llibreters com a relligadors de llibres: «Doní a n Torangí per ligar un libra dominical del faristol del primexer del cor del bisba», 15 sous; i «doní al sènyer en Torangí per ligar hun antifoner del cor del ardiacha del faristol del primexer», altres 15 sous.¹⁵

El 5 de gener de 1463 va fer testament. Elegí sepultura a l'església de Santa Maria de Gràcia. Nomenà marmessors el fill Guillem Tarongí, Daniel Belloc i Gabriel Piris, als quals deixà una bruneta (es tractava d'una peça d'indumentària). A la muller li retornà el dot, una corretja d'argent, anells d'or i un drap verd en lloc de l'habitual vestit de dol. A la filla Caterina, esposa de Lluís Valleriola, mercader, 5 lliures. Aquesta era filla d'un primer matrimoni del llibreter. A Joaneta, pel seu bon servei a casa, 4 lliures a entregar en temps de núpcies; en cas que morís abans, se'n faria l'entrega a la seva mare. Nomena hereu el fill Guillem.¹⁶ Aquest continuà l'ofici patern, encara que només n'hem documentat una referència, el 1466.¹⁷

Poc temps després ja era mort i a l'inventari de béns trobam una interessant relació d'estris per ligar llibres. En concret, llegim:

«En la botiga on lo dit deffunt feya feyna atrobam les coses següents:

Primo set premsas per quornar libres entre bones e cominals.

Item tres coltells de agollar entre bons e dolents.

Item dues tanalles e alguns martells ab altre ferramenta qui's pertany per ligar libres.

Item dos taulells vells e una caxa ab dos banchs vells.

12. ARM, Prot. S-18, 5r-v.

13. ARM, Prot. M-283, 11v-12r.

14. ARM, Reial Patrimoni (RP) 3.559, 79r.

15. Arxiu Capítular de Mallorca (ACM), Sagristia, 1.145, 60r.

16. ARM, Prot. A-134, 33r-v. Maria BARCELÓ CRESPI, *Davant la mort: rituals medievals a la ciutat de Mallorca* (s. XV), Palma, Lleopard Muntaner Editor, 2019, 80.

17. ARM, RP 3.575, 80r.

Item una plana, axa e serra ab algunes bacines.
Item atrobí diversos libres en la dita botiga de diverses persones».¹⁸

Poc temps després trobam una referència a unes cases de Bartomeu Claret, apotecari, situades en el carrer de la Fusteria, que confrontaven amb unes cases del difunt Pau Tarongí, llibreter.¹⁹

Llibreters estrangers

En l'ofici també abundaven els estrangers. Una referència escadussera es refereix al llibreter Joan Antoni, oriünd de Bonònia (Bolonya).²⁰ El 1429, un mercader florentí, Teseu d'Àngel, aleshores establert a la ciutat de Mallorca, rebia 1 lliura i 10 sous de la procuració reial pel proveïment de paper.²¹ Baltasar Ormany (1491) era florentí.²² Un dels llibreters més importants, Tomàs Asquer, era d'origen niçard.²³ Els anys que va estar a Mallorca no li feren oblidar l'ascendència familiar ni el vincle amb la ciutat portuària, ja que, almenys en un testament primerenc (1517), va elegir sepultura a l'església de Santa Reparada de Niça, en el túmul on reposava son pare. També feia diversos llegats a les parròquies i hospitals de Niça.²⁴ Joan de la Font era oriünd de la ciutat d'Avinyó i el 1497 va actuar com a procurador a l'illa de l'alemany Joan Rossembach, impressor de llibres d'estampa, de qui desco-neixem els negocis que poguéu tenir a Mallorca.²⁵ Jaume Irdís sembla que era originari de la regió de Nàpols.

De vegades el llibreter d'origen forà només va residir temporalment a Mallorca. És el cas de Tomàs Bellusi, florentí. Possiblement a causa d'això només n'hem trobat una referència documental, quan el 1486 el jove valencià Francesc del Pont, major de 17 anys i menor de 25, signava amb ell un contracte d'aprenentatge de dos anys «causa addiscendi vestrum officium de librario».²⁶ Pere Vilanova, a qui veurem més endavant establint una societat amb Pere Crespi, era de Barcelona.²⁷

En alguna ocasió ens assalta el dubte sobre l'origen. És el cas de Francesc Alemany, «magister stampe librarum», que el 1488 establí una societat, que no arribà a reeixir, amb el mercader tortosí Francesc de Santcliment per obrir una impremta

18. Gabriel LLOMPART MORAGUES, «Libreros y maestros en la Mallorca medieval», *BSAL*, 38, 1981, p. 261-278.

19. ARM, Prot. M-190, 97r.

20. ARM, Prot. T-825, 2r-v.

21. ARM. Prot. S-18, 19v-20r.

22. ROSSELLÓ i BOVER, «Llibreters...», 9; ARM, Prot. C-197, 148r-149r.

23. Gabriel LLOMPART i MORAGUES, «Tomàs Squer...», 372-407. Els comentaris posteriors que n'inserim han estat extrets d'aquest treball, excepte quan a través de nota indicam una referència documental.

24. ARM, Prot. M-613, 24v. Repetit al Prot. M-496, 82r-83r.

25. ARM, Prot. P-392, 184v.

26. ARM, Prot. M-623, 30v.

27. ARM, Prot. S-1092, 34r.

a l'illa.²⁸ Si tenim en compte que aleshores, poques dècades després de la invenció de la impremta, era habitual trobar impressors d'origen alemany arreu, l'aparent cognom podria fer referència a un alemany temporalment establert a Mallorca, familiaritzat amb les premses. També en relació amb Simó Grec, a qui només hem documentat en tres ocasions, sempre com a testimoni, podem pensar que l'aparent cognom fa referència a l'origen.²⁹

Llibreters mallorquins

Entre tots plegats, el nombre d'aquests artesans i empresaris lligats al llibre s'incrementà enormement a partir dels efectes derivats de la nova activitat impressora.³⁰ Encara que abunden els llibreters de qui hem trobat poques notícies o solament una. De Francesc Castelar només disposam d'una notícia (1468),³¹ el mateix que de Francesc Isern (1500).³² Atesa la distància cronològica, no deu tractar-se de la mateixa persona que un Isern documentat el 1557.³³ Pot ésser un fill? De Macià Romeguera tenim dues referències (1468, 1475), cap de les quals no té relació amb l'ofici.³⁴ Gabriel Germà tan sols apareix una vegada, en qualitat de testimoni (1507).³⁵ D'Aleix Puigdorfilà (1490) només tenim una notícia, escadussera.³⁶ El mateix ocorre en relació amb Miquel Coll (1510).³⁷ A Jaume Guàrdia únicament l'hem trobat esmentat en el testament del mercader Jaume Irdís, fill del llibreter anomenat igual (1531),³⁸ i també a la notícia de l'inventari de la seva botiga, aixecat per la seva vídua el 3 d'agost de 1558.³⁹

D'altres hem localitzat diverses referències, però poques relatives a l'ofici. De Guillem Sacosta sabem que el 20 de desembre de 1456 era mort, ja que la seva vídua Caterina feu alçar l'inventari dels béns. Hi figuren dues mencions a llibres: «Hunes hores ab cobertes de ffust vermelles de sor Graciosa de la terça regla», que estaven en

28. ARM, Prot. P-461, 24. Jaume CIRERA PRIM, «Un desconegut contracte per a imprimir llibres a Mallorca de 1488», *Homenaje a D. Jesús García Pastor, Bibliotecario*, Palma, Conselleria d'Educació i Cultura del Govern Balear, 1986, 135-136.

29. ARM, Prots. M-601, 27r, M-602, 3v-4r i C-260, 15v.

30. Ho remarquen Margalida BERNAT ROCA, Miguel José DEYÁ BAUZÀ i Jaume SERRA BARCELÓ, «D'estranya nació». Artesanos extranjeros en el reino de Mallorca (ss. XVI-XVIII), *I Coloquio Internacional "Los extranjeros en la España Moderna"*, II, Màlaga, Ministeri de Ciència i Innovació, 2003, 187-201.

31. ARM, Prot. C-183, 42v-43r.

32. Joan ROSSELLÓ LLITERAS, *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Santa Eulàlia*, III, Palma, Consell Insular de Mallorca, 2000, 128, doc. 1.132.

33. E. K. AGUILÓ, «Correspondència familiar del sacristà Montanyans», *BSAL* 4, 1982, 197-198.

34. ARM, Arxiu Històric (AH) 4.144, 78r; Prot. P-452, 313r.

35. ARM, Prot. R-314, 117v-118r.

36. ARM, Prot. R-564, 155r-v.

37. ARM, Prot. P-450, 108r.

38. ARM, Prot. G-191, 115r-116r.

39. Gabriel LLOMBART, «Libreros mallorquines del siglo XVI», *Analecta Sacra Tarraconensia (AST)* 55-56, 1982-1983, 261-283.

penyora per 39 sous i 6 diners, i «hun libret de cant ab cobertes de vellut vert».⁴⁰ D'Arnau Domènec només sabem que el 1477 va rebre Bonaventura Roger com a aprenent.⁴¹

Hi ha algun cas curiós, com el de Gabriel Joan, clergue i llibreter alhora.⁴² També resulta interessant la circumstància de Miquel Navarro, casat amb Joana Guasp, la qual cosa el converteix en predecessor dels Guasp, una família de llibreters i impressors de llarga trajectòria.⁴³ El tenim documentat durant un llarg període (1514-1557), una circumstància que ens pot induir a pensar que podria tractar-se de dos llibreters diferents (pare i fill?). Tot i així, el nombre reduït de referències de què disposem no permeten arribar a cap conclusió en aquest respecte.⁴⁴ D'altra banda, hem trobat un document referit a València i inserit en un protocol del notari Nicolau de Vera que ens ha cridat l'atenció perquè no sembla tenir relació amb Mallorca. El 13 de setembre de 1402, Goçalbo Robiols, «liborum ligatoricius» de València, reconeix deure a Domingo Crespi, il·luminador i veí de València, 200 florins d'or per la compra d'un alberg en la parròquia de Sant Tomàs, en el carrer de les Avellanes.⁴⁵

Quant a la localització del taller, amb la corresponent venda de llibres i la resta de materials, l'activitat tenia lloc als voltants del centre de la vida política, administrativa i religiosa, ja que els llibreters majoritàriament tenien botiga o despatx a la plaça actual de Cort, a la ciutat. Sobretot en els casos dels més importants del període, com Pere Crespi⁴⁶ i Jaume Irdís.⁴⁷ De vegades l'habitatge i l'espai de feina coincidien. Tomàs Asquer va adquirir el 13 de desembre de 1524 de Mateu Benet, sastre, una casa amb botiga i algorfa situada a la plaça de les Corts, «versus macellum novum», que es trobava sota alou d'un altre llibreter, Benet Prats. El preu fou de 41 lliures i 12 sous.⁴⁸ Menys documentat tenim l'aspecte de les botigues. Pel que fa a la residència més habitual entre els qui tenien la casa i la botiga separades, el domicili era a la parròquia de Santa Creu, però també n'hi havia que habitaven a la de Santa Eulàlia.

Relacions professionals

El grup de llibreters, com veurem, mantingué unes estretes relacions internes per mitjà de pactes, convenis, acords, associacions i vincles familiars. Una manera

40. ARM, Prot. C-109, 300r-v.

41. ARM, Prot. M-250, 21v. Les altres notícies tracten sobre el dot matrimonial d'una germana seva (ARM, Prot. M-250, 25r), el nomenament de la seva esposa Aldonça com a procuradora (ARM, Prot. R-563, 21v-22r) i l'adquisició d'un immoble (ARM, Escrivania de Cartes Reials (ECR) 498, 47r). Cal remarcar la residència a la parròquia de Sant Nicolau i que a la talla de 1478 va ésser taxat amb una lliura i setze sous (Maria BARCELÓ CRESPI, *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la Modernitat*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1988, 238).

42. ARM, RP, 3.628, 40r.

43. ROSSELLÓ i BOVER, «Jaume Irdís, llibreter...», 45.

44. A les que exposarem més endavant, cal afegir que el 1545 va adquirir diversos llibres a la subhasta de la biblioteca del mercader Joan Serralta.

45. ARM, Prot. V-11, 7v-8r.

46. ARM, Prot. R-567, 106r-107v.

47. ROSSELLÓ i BOVER, «Jaume Irdís, llibreter...», 45.

48. ARM, Prot. M-608, 61v.

habitual era quan un llibreter exercia de testimoni d'un altre. Gabriel Fàbregues ho va ésser en dues ocasions de Benet Prats,⁴⁹ mentre que aquest ho fou de Fàbregues una vegada⁵⁰ i del testament de Tomàs Asquer el 1517.⁵¹ El 1521 era Fàbregues qui nomenava procurador el també llibreter Miquel Navarro.⁵² En veurem més mostres en referir-nos a la trajectòria de llibreters concrets.

Sovint feien negocis i inversions plegats i es manllevaven diners. No faltaven els deutes contrets entre ells. El cas més significatiu és el de Pere Crespí amb Benet Prats, dos dels llibreters més significats de l'illa. El 27 d'octubre de 1513, el primer reconegué que devia 170 lliures al segon; no se n'explica el motiu.⁵³ El 30 d'abril de l'any següent, Prats nomenava un procurador, el mercader Pere Salvat, perquè recuperàs 85 lliures que li devia Pere Crespí.⁵⁴ El 22 de febrer de 1515 confessava que li devia 398 lliures pendents de 524 lliures, 6 sous i 6 diners a causa d'un important lot de llibres (innominats) que li havia deixat.⁵⁵ El 9 de setembre de 1517 li reconeixia un altre deute de 370 lliures restants de 800 lliures pel preu d'una adquisició de llibres feta el 25 d'agost, que prometia pagar en dos terminis: la meitat dins els 8 mesos següents i l'altra meitat els altres 8 mesos.⁵⁶ A continuació acordaven que durant els propers tres anys, a partir del 25 d'agost, Crespí no introduiria altres llibres dins el regne de Mallorca, sota pena de cent ducats d'or.⁵⁷ Quatre dies més tard li tornava a fer un reconeixement de deute, del qual no podem precisar més dades perquè el document queda interromput.⁵⁸ Encara durant aquell mes tots dos dugueren a terme una altra transacció. Concretament, el dia 24 Pere Crespí admetia deure a Benet Prats 134 lliures per la compra de «tres balas librorum» (entenem que devia ésser paper en blanc per confeccionar llibres per escriure), que prometia pagar a la pròxima festa de Nadal, si no eren defectuoses.⁵⁹ Els sovintejats negocis entre tots dos es traduïen en altres actes econòmics, com quan el 8 de maig de 1518, Benet de Prats, a fi de pagar les 160 lliures que devia a Alonso del Río, mercader, pel preu de la compra de 12 quintars de cera, consignà 160 lliures a Pere Crespí, les quals aquest li devia en major quantitat.⁶⁰ I el 13 de maig de 1519 li confessava un nou deute de 232 lliures, restants d'una quantitat major, per la compra de 8 bales com les suara esmentades. Es comprometia a pagar

49. ARM, Prot. M-608, 61r i 99r.

50. ARM, Prot. M-608, 106v.

51. ARM, Prot. M-613, 24v.

52. E. K. AGUILÓ, «Libreros (1521-22)», *BSAL* 17, 1919, 247.

53. ARM, Prot. M-600, 181v.

54. ARM, Prot. M-493, 15v.

55. ARM, Prot. M-493, 50v.

56. ARM, Prot. M-494, 75r-v.

57. «Non possim in presens regnum portare nec portari facere aliam summam librorum quantumcumque minimam causa vendendi in presenti regni sub pena centum ducatorum auris, ARM, Prot. M-494, 75v-76r.

58. ARM, Prot. M-602, 162v.

59. ARM, Prot. M-494, 77v-78r,

60. ARM, Prot. M-604, 34v.

la meitat de la quantia en el termini de quatre mesos i la resta durant els quatre mesos posteriors.⁶¹ Tantes operacions conjuntes indiquen una relació estreta que transcendia l'àmbit purament professional. Ho indica el fet que l'endemà de la mort de Crespí, esdevinguda el 6 de març de 1522, es donà a conèixer el testament del finat, amb la presència de Benet Prats.⁶²

Un altre llibreter amb el qual Pere Crespí va dur a terme tractes professionals va ésser Pere Vilanova. El 13 d'octubre de 1518 establiren una societat, basada en l'ús que podia fer Vilanova dels llibres de què disposava Crespí a la seva botiga situada a la plaça de la Cort. En concret, el document al·ludeix a «cuisdam botigie fornite multorum librorum stampe et papiri albi mei dicti Petri Crespi de pertinentiis cuisdam mei hospicii quod habeo scituatum intus presentem civitatem in platea curiarum quamquidem botigiam fornitam». A partir d'aquí, «ego dictus Crespi pono in societatem vobis dicto Petro Vilanova sub pactis, condicionibus et capitulis sequentibus». I les condicions són les següents:

– Pere Crespí deixa a en Vilanova la botiga ensems amb totes les eines de llibreter per un temps de tres anys, a partir de la festa primer vinent de sant Lluc. Vilanova li ha d'entregar per aquest concepte 4 lliures anuals.

– Vilanova ha de «vendre per mi los libres de stampe y paper blanch qui are són en dita botigue e altres que y compraré durant lo dit temps an aquel preu». Del guany obtingut, en Crespí ha de «paguar per vossos treballs a rahó de dos sous per liura».

– Quan a l'esmentada botiga mancaran llibres per vendre, en Vilanova en podrà comprar de diners seus i el benefici també serà per a ell.

– En Vilanova no pot comprar llibres nous ni paper blanc sense consentiment d'en Crespí, però sí llibres vells.⁶³

Uns mesos més tard, 21 de gener de 1519, Pere Vilanova, presentat com a llibreter de la ciutat de Barcelona, aleshores resident a la ciutat de Mallorca, nomenava procurador Francesc Navarro, escrivà, amb l'objectiu que li recuperàs quanties degudes per diverses persones, singularment Pere Crespí.⁶⁴

En altres ocasions el deute era amb persones que exercien oficis diferents, però relacionats amb la faceta professional de llibreter; sobretot, amb mercaders de qui adquirien paper. Pere Crespí tenia contret un deute amb el mercader Vicenç Sabater de 18 lliures pel preu de la compra que li feren ell i el notari Joan Terrassa el 1495 de tres bales de paper a raó de 6 lliures cada una, que es comprometien a restablir en tres terminis de 6 lliures.⁶⁵ Aquesta és una mostra de societat entre un llibreter i una persona no inherent a l'ofici. Un altre deute significatiu de Crespí, l'any

61. ARM, Prot. M-604, 89r.

62. ARM, Prots. T-501, 213v-214r; T-1067, 133r-v. Havia fet testament el 14 de març de 1514 (ARM, Prot. T-501, 213v).

63. ARM, Prot. S-628, 128v-131r.

64. ARM, Prot. S-1.092, 34r.

65. ARM, Prot. M-2.641, 90r.

següent, era amb el mercader tarragoní Guillem Gebellí. La quantia ascendia a 7 lliures i 5 sous. La causa n'era l'adquisició d'una dotzena de cuiram cordovà adobat i assaonat pel sabater Jaume Gil, cunyat d'en Crespí.⁶⁶ Tractant-se d'un llibreter, la pregunta pertinent és si la utilitat del producte seria per enquadrar llibres impresos o per escriure-hi a sobre. El 1499 devia a Jaume Delicono, mercader genovès, 63 lliures pel preu de 10 bales de paper, a raó de 6 lliures per bala.⁶⁷ El 1511, els creditors eren Joan i Silvestre Centurió, destacats mercaders genovesos, de qui havia adquirit 13 bales de paper per valor de 78 lliures, al mateix preu per bala que l'abans indicat. El compromís era liquidar el deute en el termini d'un any.⁶⁸

El 1524, Tomàs Asquer reconeixia deure al paraire Bernat Ferragut 4 lliures i 11 sous per l'adquisició de 13 dotzenes de pergamins, a raó de 7 sous cada dotzena.⁶⁹

Del tracte mercantil conjunt, lògicament se'n derivaren desavinences i plets, i això obligava a anar a la notaria. Tomàs Asquer i Gabriel Fàbregues pledejaven el 1523 i nomenaven àrbitres per tal d'arribar a una concòrdia.⁷⁰

Posició social dels llibreters

Lògicament, el nivell social i econòmic de cada un era diferent, en funció del volum dels seus negocis, encara que pel que podem observar predominava la llibreria petita amb un mercat reduït. Joan Albert devia tenir un patrimoni modest, ja que a la talla de 1512 només va ésser taxat en 2 sous.⁷¹ Aquí apareix com a habitant de la parròquia de Santa Creu, a la illa de l'Almudí, encara que també va residir a Maó.⁷² Atesa la seva posició, no ens estranyarà saber que va estar implicat en la Germania, com a sermonador i avalotador. Com a tal, sovint amenaçava de fer cremar els homes d'honor perquè, segons afirmava, per culpa d'ells «han pres per la barba los ambaixadors que el poble trametia al rey y volian-los matar».⁷³

Un altre llibreter implicat en la revolta agermanada va ésser Pere Crespí, que morí el 6 de març de 1522 a conseqüència de la seva participació en els fets. Va ésser qualificat de «molt afectat y sermonador», a favor de les Germanies. De fet, havia usurpat jurisdicció fent-se capità de la gent que habitava la zona de la Ferreria, a la ciutat mallorquina, a més de seure moltes vegades al banc dels jurats. Tothora parlava malament dels mascarats i els amenaçava. També fou acusat d'haver transformat

66. ARM, Prot. C-255, 3v-4r.

67. Onofre VAQUER BENNÀSSER, *El comerç marítim de Mallorca (1440-1531)*, Palma, El Tall Editorial, 2001, 415.

68. ARM, Prot. C-312, 10v-11r.

69. ARM, Prot. M-608, 72r.

70. ARM, Prot. S-904, 136v-137v.

71. Maria BARCELÓ CRESPI, *La Talla de la ciutat de Mallorca. 1512*, Palma, Edicions UIB, 2001, 76.

72. En part per això, a penes n'hem trobat referències, no inherents a l'ofici (ARM, ECR 507, 122c-123r; ARM, Prot. M-604, 81v-82r).

73. Josep M. QUADRADO, *Informacions judicials sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e Illa de Mallorca*, Palma, Estampa de Felip Guasp, 1896, 46, núm. 510.

casa seva en un magatzem de roba que repartia entre els pagesos i que igualment servia de mortalla. Així mateix, es deia que havia anat a guardar la Seu i que va ésser present a la matança d'antiagermans perpetrada a l'església de Sant Domingo.⁷⁴

Altres llibreters

Igual que Pere Crespí, un altre llibreter destacat fou Gabriel Fàbregues, de qui ja hem exposat algunes referències. El trobam documentat en activitats diverses, com la compravenda d'esclaus,⁷⁵ o bé quan, el 1525, juntament amb el notari Jeroni Real, va llogar al cavaller Joanot Gual la possessió de l'Alqueria d'Avall.⁷⁶ Quant a les activitats relacionades amb l'ofici, n'hem documentat les següents. L'1 de juliol de 1513, Benet Prats va fer societat per vendre llibres amb Fàbregues. L'associació sembla que es va desfer i Prats li va transferir la part corresponent pel preu de 100 lliures.⁷⁷ Així mateix, el 23 de juliol de 1518 va designar procuradors Francesc Fradin, impressor, i Constantí Fradin, llibreter, tots dos habitants de Lió, per tal que s'ocupassin dels seus negocis en l'esmentada ciutat. En concret, podien gestionar fins a 200 lliures del peculí de Fàbregues.⁷⁸ Així mateix, si tenim en compte l'habitual diversificació de l'ofici, podem considerar com a tasca inherent l'adquisició de conques i canelobres de llautó que va fer a Joanot Cros, per valor de 74 lliures, 12 sous, 6 diners i 57 lliures i mitja, respectivament.⁷⁹

Així mateix, hem de pensar que era per motius professionals que Fàbregues mantenia desavinences amb el també llibreter Tomàs Asquer. Per això, el 17 d'agost de 1523 tots dos nomenaven els notaris Gabriel Ferran i Pere Amic com a àrbitres, per tal d'arribar a una concòrdia.⁸⁰

Potser faci referència a la seva botiga el pagament d'un cens que va dur a terme el 28 d'abril de 1530 «per una botiga sua que primer [fou] scrivania del discret en Miquel Litrà, notari, quòndam, en la festa de sanct Miquel de setembre, dos lliures deu sols».⁸¹ El 9 d'abril de 1523, a l'inventari de Joan Verdera, estanyer, s'indica que la casa que habitava, situada al carrer de la Ferreria, a la parròquia de Santa Eulàlia, confrontava amb les cases de mestre Gabriel Fàbregues, llibreter.⁸²

Mateu Samora és un altre llibreter de qui hem extret un cert nombre de referències, però durant un espai de temps limitat, de dos anys (1490-1492). En dues oca-

74. Margalida BERNAT i Jaume SERRA, *La veu de la revolta. Sermonadors i profetes a les Germanies de Mallorca (1521-1523)*, Palma, Leonard Muntaner Editor, 2008, 74.

75. ARM, Prots. B-198, 9r i M-849, 39r-v.

76. ARM, Prot. M-608, 106v.

77. ARM, Prot. M-600, 157v.

78. «... positis emere vel aliunde legitime habere certam summam librorum precii seu valoris usque ad ducentas libras tornenses. Et illos ad me remittere in presentem civitatem Maioricam ad periculum tamen vestrum et sumptibus vestris», ARM, Prot. M-604, 46r.

79. ARM, Prot. C-293, 45r-v.

80. ARM, Prot. S-904, 136v-137v.

81. ARM, Prot. G-145, 275r.

82. ARM, Prot. G-198, 110r.

sions, el 1490, va actuar de testimoni.⁸³ La resta de notícies tenen relació amb la tasca de llibreter. El 13 d'agost de 1490 va adquirir d'un mercader florentí anomenat Baltasar 500 gramàtiques de Pastrana i diversos llibres més pel preu de 50 lliures, o sigui, uns dos sous, o pocs menys, per cada volum.⁸⁴ El 2 de maig de 1492, la procuració reial li va pagar una lliura i deu sous «per fahedures de IIII llibres de forma major, ço és, dos de rebudes y dos de dates fets a obs del ofici de la procuració reyal».⁸⁵ També en dues ocasions l'hem documentat en sengles actes de reconeixement de deute, lligades, almenys en el primer cas, a altres activitats. El 14 d'agost de 1490 reconeixia que devia a Joan Audinet, mercader, 19 lliures, restants de 34, per la compra que li feu de dos draps tenyits de negre que necessitava per als seus quefers marítims; prometia pagar l'octubre vinent.⁸⁶ I el 29 de maig de 1492 admetia deure 12 lliures a Jaume Oliver, carnisser.⁸⁷

Benet Prats és un altre dels principals llibreters de l'illa, de llarga trajectòria (1510-1554). Ja hem vist que tenia una relació professional continuada amb Pere Crespí i Gabriel Fàbregues. Amb el primer també compartí afinitats, diguem-ne, ideològiques, ja que Prats apareix ressenyat entre els implicats en la Germania.⁸⁸ Pel que fa al context familiar, sabem que es va casar dues vegades. El 1516 ho era amb Francina, a qui nomenà procuradora.⁸⁹ Tres anys després va contreure un nou matrimoni amb Eulàlia, filla del mercader Joan Respay i de Caterina Ferrera. Eulàlia aportà un dot de 400 lliures i Benet afegí un escreix de 100 lliures més.⁹⁰ Una germana d'ella, anomenada Anna, era la prioressa de la comunitat de monges de Santa Magdalena del puig d'Inca,⁹¹ i tenia dues germanes més, Caterina i Joana.⁹² En diverses ocasions, Benet Prats exercí de curador dels béns familiars relacionats amb l'esposa.⁹³

En relació amb els seus negocis, va nomenar procuradors de manera sovintejada.⁹⁴ També en nombroses ocasions actuà com a procurador d'altres persones.⁹⁵ Així mateix, exercí la tasca de tutor i curador de béns.⁹⁶ Com a testimoni disposem d'un nombre ingent de referències en les quals du a terme aquesta activitat, un fet que ens el demostra integrat en una extensa xarxa social.⁹⁷ Bàsicament es tractava

83. ARM, Prots. N-18, 46r; T-870, 32v.

84. Joan MUNTANER, «La primera imprenta mallorquina», *BSAL* 31, 1958-1959, 486, 499-500.

85. ARM, RP 3.641, 44r.

86. ARM, Prot. N-18, 87v-88r.

87. ARM, Prot. P-387, 60r-v.

88. BERNAT i SERRA, *La veu de la revolta...*, 74.

89. ARM, Prot. M-494, 12.

90. ARM, Prots. M-605, 13r-v, 14v-15r; M-606, 8r-v; M-608, 8r-9r.

91. ARM, Prot. M-608, 79v, 93v-94r, 107r.

92. ARM, T-492, 84v-85v.

93. ARM, Prots. T-468, 102v-104r; T-492, 84v-85v.

94. ARM, Prots. R-569, 95v; M-493, 14v-15r, 15v; M-494, 12r; M-606, 107v; M-606, 9v.

95. ROSSELLÓ i BOVER, «Llibreters i impressors...», 9; ARM, Prots. M-604, 107v; M-608, 33v, 61r.

96. ARM, Prots. M-607, 107v-108r; 197r bis-198r; M-608, 41v, 46r, 79v.

97. ARM, Prots. M-598, 12v-13r; M-600, 149r-v; M-601, s/f. M-604, 98v-99r; M-605, 42r, 82r, 92r-93v, 176r; M-606, 42r; M-608, 4v-5v, 17v-18r, 27r-v, 35v, 37r-v, 56r, 57r-v, 93r, 99r, 107r;

de menestrals i mercaders, així com altres oficis pertanyents a les anomenades arts mecàniques, com un barber. I, per descomptat, amb altres llibreters.

Pel que fa a l'activitat professional, ja hem comentat que la cèntrica plaça de les Corts era el lloc habitual on es trobaven les botigues dels llibreters. Benet Prats no en va ésser una excepció, i hem documentat diverses operacions que hi va fer. Així, el 9 de gener de 1524 va adquirir de Mateu Benet, sastre, unes cases, o sigui, botiga i algorfa, situades «in introhitu platee curiarum versus macellum novum».⁹⁸ No sabem si es tracta del mateix immoble la referència que tenim de finals d'any, el 13 de desembre, quan Mateu Benet, sastre, va vendre al llibreter Tomàs Asquer una casa (botiga i algorfa) que havia estat de Benet Crespi, sastre, situada a la plaça de les Corts, també devora el mercat nou, sota alou de Benet Prats, pel preu de 41 lliures i 12 sous.⁹⁹

D'altra banda, almenys durant un any, hi tengué llogada una botiga. El 10 de febrer de 1521 va arrendar per espai d'un any a Antoni Barceló, hortolà, una casa amb botiga, situada a la plaça, pel preu de 32 lliures, una quantia elevada, que indica que devia tractar-se d'un casal notable.¹⁰⁰ Ja hem comentat que en un moment determinat havia establert una societat amb Gabriel Fàbregues, que més tard es va dissoldre. També hem d'entendre com a fruit d'alguna mena de col·laboració les 170 lliures que li devia el llibreter Benet Prats el 27 d'octubre de 1513. De fet, el 9 de setembre de 1517, el deute contret era de 370 lliures, restants de 800 pel preu de la compra el 25 d'agost anterior d'un lot de llibres. Crespi prometia pagar-ne la meitat dins 8 mesos i l'altra meitat en altres 8 mesos.¹⁰¹

Una nova referència sobre la seva activitat la tenim el 10 de març de 1511, quan reconeix un deute contret amb el mercader Pau Cerdà de 4 lliures, 5 sous i 3 diners, relatiu a l'adquisició de llibres. Els dos testimonis de l'acta són els llibreters Antoni Almansor i Jaume Irdís.¹⁰²

Després tenim altres llibreters a qui no hem pogut documentar amb tanta profusió com els anteriors, però que apareixen relacionats amb l'ofici i amb altres activitats durant un període de temps significatiu. És el cas de Francesc Grua, a qui veiem participant en diferents afers,¹⁰³ a més de tres notícies lligades a la tasca librària. El 9 de març de 1429 va rebre de la procuració reial 4 lliures, 15 sous i 10 diners per l'adquisició de dotze mans i mitja de paper de forma major, a raó de 6 sous cada mà, que havia d'emprar per compondre quatre llibres (dos de rebudes i uns altres dos de dades) i fer-ne els corresponents arranjaments.¹⁰⁴ El 1449 va

M-607, 87r, 121v-122r, 122v-123v, 124r, 124v-127r, 197r-v, 258r-260r, 261r; M-608, 37r-v, 56r, 57r-v, 99r, 104r, 108r; M-613, 53v; R-34, 109v-110r; M-685, 106v; T-471, 84r, 120r; T-482, 86v; T-492, 41v, 84v-85v.

98. ARM, Prot. M-607, 133r-v.

99. ARM, Prot. M-608, 63v.

100. ARM, Prot. M-608, 8r.

101. ARM, Prot. M-494, 75r-v.

102. ARM, Prot. T-851, 41r.

103. ARM, ECR 498, 112r i Prots. A-90, 115r; A-93, 78r i S-18, 24r.

104. ARM, Prots. S-18, 24r i T-858, 24r.

reclamar a Miquel Bars, clergue, que li restituís un breviari,¹⁰⁵ i l'abril de 1450 va rebre del capítol de la Seu 7 sous «per ligar hun libra [...] e port».¹⁰⁶

Benet Prats, exemple de llibreter amb altres activitats diversificades

Com era habitual, el llibreter participava en altres negocis. El 17 d'abril de 1515, Bernat Crespi, sastre, reconeix deure a Benet Prats 50 lliures per la compra que li feu de 25 peces de tela de brodat ample, que prometia pagar per la Mare de Déu d'agost.¹⁰⁷ El 12 de juliol de 1520, Jaume Estela, fabricant de draps, de la ciutat de Barcelona, habitant de Càller, reconeix deure a Benet Prats 13 ducats i un quart, equivalents a 21 lliures i 4 sous moneda de Mallorca.¹⁰⁸ El 5 d'agost de 1522 és ell qui reconeix un deute contret amb Jeroni de Mont, mercader de la ciutat de Niça, de 75 lliures restants d'una quantitat major, sense indicar-se'n el motiu.¹⁰⁹

No podien faltar els establiments en emfiteusi. El 19 de juny de 1521 hi estableix Joanot Garbí, espaser, respecte d'una algorfa que era part del seu alberg situat a la plaça de les Corts. Confrontava per dos costats amb un celler de Prats mateix i pels altres dos amb la via pública i la botiga de Bartomeu Ballil, paraire; el preu era de 4 lliures censals amb la possibilitat de redempció.¹¹⁰ Precisament el 6 de juliol següent va dur a terme un establiment similar a favor de Bartomeu Ballil, aquí definit com a espaser, i la seva muller Isabel d'una algorfa que servia de cuina i rebost a la part superior de la botiga de l'esmentat Ballil. El preu eren 7 lliures censals que es podien redimir.¹¹¹ El 29 d'abril de 1522 va establir en emfiteusi a Guillem Mateu, frener, i a la seva muller Caterina la meitat del celler del seu alberg, així com una algorfa superior que contenia el mateix hospici, situat a la plaça de les Corts i que va pertànyer al difunt Jordi Castell. El preu era de 9 lliures censals anuals, a pagar per la festa de Sant Jordi, que es podien redimir.¹¹² El 30 d'agost va llogar unes cases a Martí Mascaró, botiguer, per 6 anys, a la plaça Nova, per 32 lliures anuals, amb pesos, prestatges i vela, segons afirma el contracte. El llibreter Gabriel Fàbregues en fou testimoni.¹¹³ El 23 de maig de 1525 va dur a terme un altre establiment en emfiteusi a favor del candelero Gaspar Vilasclar i la seva muller Isabel per unes cases –en realitat, una casa– contigües al seu alberg, situat a la plaça de les Corts. El preu estipulat foren 5 lliures i 15 sous.¹¹⁴

105. Bartomeu MULET, Josep Maria SALOM i Ramon ROSSELLÓ I VAQUER, *La crisi de la vila de Sineu. Segle XV*, Sineu, Ajuntament de Sineu, 1995, 118.

106. ACM, Sagristia, 1.143, 55.

107. ARM, Prot. M-493, 57v.

108. ARM, Prot. M-606, 22r-v. Un dels testimonis és el llibreter Tomàs Asquer.

109. ARM, Prot. M-608, 31r.

110. ARM, Prot. M-605, 126r-127r.

111. ARM, Prot. M-608, 38v, 41v.

112. ARM, Prot. M-607, 39v-40v; M-608, 19r-v.

113. ARM, E. K. AGUILÓ, «Libreros...», 248.

114. ARM, Prots. M-207, 204r-205r; M-608, 96v-97r.

Quant a censals, el 21 de juny de 1521 va transferir a Miquel Nadal, prevere i domer de la Seu, 6 lliures censals per valor de 75 lliures.¹¹⁵

Benet Prats també participà en el lucratiu negoci de la compravenda d'esclaus. El 3 de gener de 1521, Nadal Ferro de Messina (Sicília) reconegué que el llibreter li entregà 48 lliures pel preu d'una esclava negra de nació de Guinea, d'uns catorze anys.¹¹⁶ El 20 de juliol de 1525, Prats va vendre a Mateu Planes, especier, un esclau de nació de moros, de nom Almansor, d'uns vint-i-sis anys, pel preu de 44 ducats, equivalents a 70 lliures i 8 sous moneda de Mallorca.¹¹⁷

Tampoc no falten reconeixements de deutes a favor d'ell. Ja hem vist que Jaume Estela en tenia contret un amb Prats. Així mateix, el 2 de desembre de 1513, Joan de Morales, «yspanus natione», resident i ciutadà de Messina però que aleshores habitava la ciutat de Mallorca, reconeix que el llibreter Benet Prats li deixà 3 ducats d'or i promet pagar-los-hi.¹¹⁸

Així mateix, el divendres 14 de novembre de 1556, el llibreter obtingué, per part dels jurats, la concessió d'un diner d'aigua de la síquia de la ciutat per les cases que tenia davant el fossar de Santa Eulàlia.¹¹⁹

Amb tanta activitat, Benet Prats lògicament es va veure implicat en algun plet. El 10 de març de 1525, ell i Bartomeu Forners, hortolà, accepten per àrbitre el notari Mateu Moranta per tal de desfer desavinences.¹²⁰

Jaume Irdís, el principal llibreter del període

D'acord amb el volum documental que hem pogut localitzar, Jaume Irdís (escrit en altres ocasions Hirdís, Irlis, Irdys, Yidris, Idris o Hyrdís, però majoritàriament Irdís, per la qual cosa adoptam aquesta forma), fou el principal llibreter de la Mallorca de les primeres dècades del segle XVI. El documentam durant un dilatadíssim període de temps, entre el 1484 i el 1541, al llarg del qual la seva presència en transaccions i altre tipus d'operacions és considerable, alhora que també destaca el conjunt de la seva activitat com a llibreter. Es va casar amb Paula, filla d'un guanter, de qui el 1506 va percebre un dot estimable de 300 lliures.¹²¹ Després de la mort de l'esposa va contreure un segon matrimoni.

Atès el volum dels negocis en què participà, no ens estranyarà observar que va designar un nombre elevat de procuradors, bàsicament perquè percebessin quanties que li eren degudes per –llegim en un dels nomenaments– «personas,

115. ARM, Prot. M-605, 128r-129v.

116. ARM, Prot. M-605, 79r; M-606, 35r.

117. ARM, Prot. M-607, 210v-211r; M-608, 99r.

118. ARM, Prot. T-287, 49r.

119. ARM, Prot. C-197, 148r-149r.

120. ARM, Prot. M-608, 92v-93r.

121. ARM, Prot. R-580, 26r.

corpora, collegia et universitatis».¹²² En altres moments és ell qui exerceix com a tal.¹²³ També actua com a testimoni en nombroses ocasions.¹²⁴

El nombre de referències relatives a la seva activitat com a llibreter és important i indicatiu del volum de negoci que generava.¹²⁵ Posem per cas, entre altres feines pròpies dels llibreters figurava arreglar les fenedures (esquerdes i desperfectes)¹²⁶ que presentava l'enquadrernació. El 25 de gener de 1492, la procuració reial li pagava 16 sous «per fasadures de dos llibres de forma major, un de reebudes, altre de dates per obs e servey del dit offici».¹²⁷ El 27 d'abril de 1494 li entregà 4 lliures, 6 sous i 4 diners «per compra de XII mans e miga de paper toschà de forma major per fer quatre llibres, dos de reebudes e dos de dates per l'offici de la procuració reyal de Mallorques a raó de quatre sous e sis diners per cascuna mà, en les quals és compresa una lliura e deu sous per fesadures dels dits llibres».¹²⁸ El 6 de gener de 1516, de bell nou la procuració reial li feu entrega de 16 sous «per ligar un libre de pregamí de la sglésia de Sancta Prexedis del Castell reyal, lo qual per esser descornat y desguarnit no podia servir al cor de dita sglésia a hon feya molta fretura».¹²⁹

Una altra pràctica habitual de Jaume Irdís va consistir a proveir de paper la institució. El 27 d'abril de 1484 li va pagar 4 lliures, 6 sous i 4 diners «per compra de XII mans e miga de paper toschà de forma major per fer quatre llibres, dos de reebudes e dos de dates per l'offici de la procuració reyal de Mallorques a raó de quatre sous e 6 diners per cascuna mà en les quals és compresa una lliura e deu sous per fesadures dels dits llibres».¹³⁰ El 16 d'octubre de 1486 li entregà 1 lliura i 2 sous per «una rayma de paper que de aquell fonch comprada per als del hofici de la procurato (sic) reyal de Mallorques».¹³¹ El 19 de març de l'any següent li pagà 1 lliura i 3 sous per una altra raima de paper.¹³² El 16 de febrer de 1498 li entregà 16 sous per «una rayma de paper toschà e de aquell és stada comprada a obs del offici de la procuració reyal de Mallorca».¹³³ No deixa d'ésser curiós remarcar que, a tenor del que veiem indicat als fragments relatius als pagaments, podem inferir

122. ARM, Prots. R-567, 117v-118r; M-592, 7v; F-234, 96v-97r, 106v; M-594, 36v; R-588, 39v.

123. ARM, Prots. R-567, 130v-131r, 188v-189v; M-590, 75r-v; R-588, 39v.

124. ARM, Prots. R-312, 29v; M-590, 65r; T-451, 81v; T-841, 5v; R-580, 62r; T-842, 190r; R-568, 49r-v; M-596, 12r; R-568, 110v; R-569, 7r; T-850, 70r; T-885, 51v; R-326, 3v; N-25, 23v, 76r-v; N-26, 19v-20r; T-851, 87r; R-570, 34r-v; B-133, 31v-32v; B-155, 19r; B-206, 30v; M-603, 116r; M-606, 3r.

125. A partir d'aquí remetem als treballs citats de R. ROSSELLÓ i J. BOVER per ampliar les referències que exposam amb més dades en el mateix sentit (activitat comercial, importació de llibres, incloent-hi la qüestió del Missal, compravenda de llibres i papers, relligador, altres activitats comercials i immobiliàries, transaccions d'esclaus i altres tasques).

126. Escrit als documents «fahedures», «fasadures», «feedures», etc.

127. ARM, RP 3.641, 44r.

128. ARM, RP 3.630, 42r.

129. ARM, RP 3.673, 74v.

130. ARM, RP 3.630, 42r.

131. ARM, RP 3.632, 44r.

132. ARM, RP 3.632, 44r.

133. ARM, RP 3.650, 77r.

que el paper de molts dels volums de dades i rebudes de l'època del Reial Patrimoni que consultam a l'Arxiu del Regne de Mallorca fou facilitat per Jaume Irdís.

Només hem localitzat una associació amb un altre llibreter, Pere Crespí, a favor del qual, el 31 de juliol de 1505, Irdís feu renúncia d'un volum de llibres que havien adquirit conjuntament.¹³⁴

Una de les intervencions més importants i controvertides de Jaume Irdís va tenir lloc en relació amb la seva participació en l'edició del primer missal mallorquí imprès. També és el fet més transcendent de la seva activitat professional. Bartomeu Caldentey, teòleg i lul·lista, havia preparat i editat, a la seva impremta, el 1488, el *Breviarium Maioricense*. Això no obstant, el bisbe de Mallorca, Antonio de Rojas, decidí promoure una altra edició. La circumstància generà polèmica, i el 9 de gener de 1489 diversos membres del Gran i General Consell demanaren que es prohibís l'entrada de breviaris a l'illa impresos a fora, sota pena de 3 ducats per exemplar i la seva confiscació.¹³⁵ Caldentey s'havia dedicat durant quatre anys a ordenar el brevari. Però ara hom li'n volia fer la competència, cosa que es pretenia evitar amb aquesta mesura. El cas és que un mes després, el 10 de febrer, se signaren uns capítols entre el bisbe, el mercader Jaume Bennàsser i Jaume Irdís per tal d'estampar l'esmentat brevari a Venècia. Les condicions eren les següents: l'edició havia d'ésser correcta, en bon paper, lletra i tinta; el termini per imprimir els volums s'establia en deu mesos; les despeses fins a la finalització havien d'anar a compte dels promotors, i aquests no els podien posar a la venda fins que el bisbe n'hagués venut els 200 corresponents a la seva part, que havia d'adquirir al preu de 45 sous per exemplar.¹³⁶

Pel que es veu, l'edició del brevari de Caldentey era d'inferior qualitat i de major cost, cosa que en comportà un descrèdit. El P. Pascual responsabilitzà directament Jaume Irdís del desprestigi.¹³⁷ Tanmateix, encara que amb retard per causes desconegudes, però que podem relacionar amb tot l'afer, el llibreter aconseguí que s'imprimís el missal a Venècia. L'estampació tengué lloc a l'obra del Giunta el 16 de setembre de 1506. Durant els anys transcorreguts, a part del primer contracte, se n'havien signat dos més, el 1506 i el 1507. Mentrestant es va cancel·lar l'associació amb el mercader Bennàsser, a causa de les desavinences, i, per contra, intervé el ciutadà Bernat Mercer en el negoci conjunt de la venda del missal, que continuà fins a la mort d'aquest últim, el 1516, encara que puntualment també afloraren les discrepàncies per motius econòmics. La preparació del text fou encomanada pel bisbe i pel capítol de la Seu de Mallorca a diversos preveres, entre els quals hi devia haver el domer Joan Font, àlies Roig, conegut per la seva tasca litúrgica en aquella època.¹³⁸

134. ARM, Prot. M-594, 69r-69v.

135. Pedro A. SANCHEZ, «Prohibición de importar breviaros impresos en Venecia (1489)», *BSAL* 3, 1890, 115-116.

136. Joan MUNTANER, «Documentos», *BSAL* 24, 1933, 300.

137. Miquel PASCUAL, «Els incunables de la primera impremta mallorquina», dins Francesc PRATS (ed.), *Llibre de contemplació*, Palma, Miquel Font Editor, 1985, XXXI.

138. Gabriel SEGÚ I TROBAT, *El Missal mallorquí de 1506*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya – Centre d'Estudis Teològics de Mallorca, 2003, 67-68.

La intervenció d'Irdis en el procés d'edició es fa palesa als mots d'encapçalament del missal, en què saluda el bisbe i el capítol de la Seu de Mallorca, tot agraïnt-los que li haguessin encarregat de tenir-ne cura:

«Reverendissimo i Christo Patri Domino Domino Antonio de Roias, Alme maioricensis Ecclesie dignissimo episcopo, Ferdinandique regis Aragonie regnorumque adiacentium Consiliario integerrimo, necnon honorabili eiusdem ecclesie capitulo Iacobus de Hirdis, salutem plurimam dicit».¹³⁹

Del missal es feren dos tiratges: un en pergamí, indeterminat, i l'altre en paper de fil, que és el que apareix als contractes. I va ésser vigent fins al 1572, quan fou substituït pel missal normalitzat i unificat de Pius V.

Encara hem documentat una altra circumstància relacionada amb l'edició. El dijous 20 de novembre de 1511, a l'escrivania del notari Mateu Moranta, ubicada a la plaça de les Corts, hi comparegué el llibreter en presència dels escrivans Pere Osona i Guillem Riera per tal de requerir a Bernat Mercer, el qual tenia del llibreter «los missals tant de pergamí com encare de paper y los breviaris per lo semblant de pergamí y de paper dels quals teniu esser pagat de dit mestre Jaume per lo que us és degut que deu pendra suma de circa C lliures e com la vàlua dels dits missals e breviaris prenguen suma de dos mília lliures vel circa no és de rahó que vos per tant poca quantitat a vos deguda vos detingau tan gran suma de misals y breviaris. Per ço ab la present lo dit mestre Jaume vos requer y exhorte li vullau dar alguna».¹⁴⁰ Encara que aquí el document s'interromp, sembla que Irdis devia 100 lliures a en Mercer i aquest n'havia retingut missals per valor de 2.000 lliures. Finalment, en relació amb aquests missals, el 1514 els sobreposats dels paraïres li compraren un missal de pergamí de la diòcesi mallorquina pel preu de 35 lliures.¹⁴¹

El negoci dels llibres i derivats devia anar bé, perquè dia 11 de maig de 1501 Irdis admetia d'aprenent Andreu Castellà (o «castellà» de procedència) durant dos anys, amb les condicions habituals. Però també el llibreter li havia de pagar 20 ducats d'or, equivalents a 32 lliures.¹⁴² Aquesta paga tan elevada, inhabitual en els contractes d'aprenentatge com de servei domèstic, planteja certs interrogants quant a la tasca específica que havia de dur a terme l'implicat. El 17 de maig de 1504, Caterina, que fou muller d'Antoni, mariner grec, col·loca el seu fill Simó de dotze anys amb el llibreter per un temps de vuit anys per tal d'aprendre l'ofici de llibreter i servir el mestre. No s'indica cap paga.¹⁴³

El 1538, assolida una edat provecta, ja devia haver-se retirat de la professió. Miquel Navarro, llibreter, aquest any exposa que n'és el successor. La darrera notícia coneguda del llibreter és de 31 de març de 1541, en què fa donació als preveres

139. SEGUI, *El Missal...*, 190.

140. ARM, Prot. M-609, 83v.

141. ARM, Prot. Ll-6, 19v. VAQUER, *El comerç...*, 47.

142. ARM, Prot. M-590, 57v.

143. ARM, Prot. M-593, 45r-v.

de l'església de l'Hospital General de 10 sous censals amb la condició que cada any el dia del seu òbit celebrin una missa aniversari.¹⁴⁴

A més de tot allò que fa referència a la seva activitat de llibreter, tenim notícia sobre altres quefers econòmics de Jaume Irdís: compravenda d'albergs,¹⁴⁵ lloguers¹⁴⁶ i transferències de censals,¹⁴⁷ amb els plets corresponents.¹⁴⁸

El llibreter alhora era home de negoci. Així, certificam que prenia part en el comerç marítim. Del 17 de novembre de 1495 consta una certificació que Jaume Irdís havia fet descarregar de la barca de Guillem Ferrer, vinguda de Càller, 287 quarteres i 4 barcelles de forment net, a raó d'un sou i 4 diners d'ajuda per quartera. L'ajuda pujà a 18 lliures, 2 sous i 3 diners.¹⁴⁹ Resulta evident que aquesta quantitat de blat no era per al consum domèstic.

De fet, posseïa una calanera anomenada «La Fadiga», que patronejava el mariner Antoni de Niça. Irdís en tenia tres parts i el patró una.¹⁵⁰ Això implicava que havia de donar el seu consentiment a les activitats marítimes empreses pel soci. D'aquesta manera, el 10 de desembre de 1502 el llibreter reconeix que Antoni de Niça pot fer un viatge allà on vulgui i pot adaptar la nau al seu gust.¹⁵¹ El 22 de setembre de l'any següent continuaven els negocis plegats.¹⁵² Un any més tard, el 18 de juny de 1504 s'associen a l'empresa Gabriel Riudavets i Joan Miquel, per bé que el document no és més explícit.¹⁵³ També veiem que va participar en l'adquisició d'altres naus.¹⁵⁴ De tot plegat es deriven transaccions econòmiques amb altres mercaders.¹⁵⁵ I els habituals reconeixements de deutes, derivats o no directament de la professió.¹⁵⁶

Impressors

Els únics impressors del període a l'illa són Bartomeu Caldentey i Nicolau Calafat, que posaren en pràctica la primera impremta, de durada concisa (1485-1489).¹⁵⁷ Fins al 1540 no hi tornà a haver premses a Mallorca, amb Fernando de Cansoles. Hauríem d'afegir a la pràctica d'imprimir els estampadors, dedicats a una tasca que tenia punts en comú amb la impressió. Es tractava d'una producció

144. ROSSELLÓ i BOVER, «Jaume Irdís, llibreter...», 45.

145. ARM, Prot. C-242, 214r-215r.

146. ARM, Prots. M-599, 17v-18r; M-771, 123r.

147. ARM, Prots. M-609, 23v; M-589, 44r-45r; R-567, 106r-107v.

148. ARM, Prot. C-243, 174v-175r.

149. ARM, Extraordinaris de la Universitat (EU) 20, 366r.

150. ARM, Prot. M-592, 30v.

151. ARM, Prot. M-591, 17v-175r.

152. ARM, Prot. F-234, 102v-103r.

153. ARM, Prot. M-593, 61r.

154. VAQUER, *El comerç...*, 209, 210.

155. ARM, Prots. M-592, 7r, 10r; F-234, 96v-97r (O. VAQUER, *El comerç...*, 424).

156. ARM, Prots. M-595, 24v; T-497, 10v-11v; T-858, 53v-57r.

157. MUNTANER, «La primera impremta...».

d'estampes xilogràfiques de molt baixa qualitat, de la qual no ens ha pervingut cap exemplar. Només coneixem alguns noms dels qui s'hi dedicaven. Per exemple, com a fabricants de jocs de cartes. En tot cas, consignam els noms d'Antoni Naiper, fabricant de naips i gravats (el llinatge és el seu cognom o el títol de la professió?), el prevere Antoni d'Oliva¹⁵⁸ i Joan Jobin. Aquest últim apareix el 1478 com a gravador de cartes i estampes, i M. Fortesa comenta que podria ésser qui va gravar una butlla, entorn del 1482, la «Bul·la d'indulgències de la Santa Croada per a la defensa de Rodes», estampada abans de la primera impremta mallorquina.¹⁵⁹ Altres estudiosos han conjecturat que l'estampador pogué ésser Nicolau Calafat, l'encarregat de la part tècnica de l'esmentada impremta. Altres noms que ens han arribat són els d'un tal «Juptus, nayper», que a la talla de 1478 habitava a l'illa de la Torre de les Hores, a la parròquia de Santa Eulàlia, i li foren assignats 15 sous.¹⁶⁰ Un altre és Alfonso Escalante que, el 1499, admetia com a aprenent Antoni Seguer. Podria tractar-se de l'Antoni Naiper documentat més tard. També tenim notícia d'una estampa de la confraria de la Verge de Lluc, gravada el 1514 per Joanot Garcia.¹⁶¹

Conclusions

Com hem vist, disposam d'una multiplicitat de llibreters a Mallorca en relació amb el període estudiat, encara que en molts casos es tractava de professionals modestos o subalterns. Pel que fa als estrangers, també hem de parlar de vegades de la brevetat del seu pas per l'illa. De tota manera, d'acord amb la informació exposada, podem determinar que el comerç del llibre era una activitat ben implantada a Mallorca. En aquest sentit, els qui s'hi dedicaven organitzaven i distribuïen la comercialització del llibre. Però alhora duïen a terme altres tasques de papereria com la venda de volums de paper en blanc per escriure-hi, plomes, tinta, material per tancar les cartes, etc. I destacava l'enquadernació, una feina que compartien amb l'anomenat «Lligador de llibres» que només designa l'enquadernador estricte. Val a dir que l'enquadernació continuà després de la invenció de la impremta perquè els rics continuaren fent enquadrar luxosament les obres. En aquests casos no era l'editor qui s'encarregava d'enquadernar els llibres que havia publicat. De vegades els llibreters establien societats de durada concreta, i quan es dissolien es repartien els beneficis. D'altra banda, de vegades el llibreter exercia altres activitats complementàries, entre les quals no faltava la lucrativa compra-venda d'esclaus.

158. Gabriel LLABRÉS, «Los estampadores de Mallorca», *BSAL* 19, 1923, 243-245.

159. Miquel FORTEZA, *Los orígenes de la imprenta en Mallorca*, Palma, Objeto Perdido, 2011, 34-35.

160. Maria BARCELÓ Crespí, *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la Modernitat*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1988, 232.

161. Jerónimo JUAN TOUS, *Grabadores mallorquines*, Palma, Diputación Provincial de Baleares, 1977, 18.

Com hem comentat, una part dels llibreters eren conversos. També hem vist alguns casos de transmissió de l'ofici de pares a fills, i l'existència de contractes d'aprenentatge. Quant a la situació econòmica, hem de parlar de varietat, des de llibreters que manegen capitals importants (i són els qui alhora prenen part en diverses activitats de caràcter lucratiu) a altres molt modests. No hem trobat gaires casos de vincles familiars, però, en canvi, abundaven les relacions de solidaritat: es feien préstecs entre ells i actuaven de testimonis i de marmessors els uns amb els altres i també pledejaven. Aquesta circumstància palliava la inexistència de cap estructura estable, com un gremi o confraria, però és evident que es coneixien i sovint actuaven de manera conjunta.